

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

Ратишта и посматрачи

Почетак балканских ратова изазвао је бројне реакције и помешана осећања међу становништвом овог полуострва. Обе зараћене стране имале су и јаке подржаваоце и противнике. Званично прокламована неутралност Антанте и Централних сила у оружаном сукобу ишла је заједно са одушевљењем и подршком „браћи по вери и оружју“.

Балкански ратови су иницирали нове политичке и дипломатске разговоре о будућности региона. Поново су се појавили планови за стварање нових држава у европским покрајинама Османског царства. Док су политички кругови покушавали да искористе нову ситуацију за сопствене циљеве, обични људи су били потресени ратним несрећама и нејасном перспективом мира у којима ће победници наметнути своје услове, не поштујући потребе других. Солидарност међу народима различитих вероисповести, посебно међу словенским народима, владајући кругови суседних незараћених земаља схватили су као озбиљну претњу себи и много година после завршетка ратова.

Документи у овом поглављу покушавају да реконструишу расположење балканских народа пред балканске ратове под различитим политичким режимима. Оно варира од потпуног мешања и формирања добровољачких одреда до релативне равнодушности и одобравања. Паралелно са овим природним реакцијама постојали су међусобно супротстављени дугорочни политички планови.

IVa. Балканске покрајине Османског царства

У балканским покрајинама Османског царства, балкански ратови су дочекани са различитим надама. Неки народи су се прикључили османској војсци у нади да ће уништити њене непријатеље и сачувати њен интегритет, док су се други борили за стварање сопствених националних држава.

АЛБАНИЈА. Како је одмах после избијања балканских ратова Албанија добила ограничену аутономију, став према зараћеним странама није био издиференциран. Главни циљ је био обезбеђивање и, ако је могуће, проширивање аутономије у областима које су се сматрале делом албанских земаља. То се могло постићи делајући на страни победника и уз подршку великих сила. Османски порази у Првом балканском рату приморали су Албанце да одустану од своје традиционалне аутономистичке стратегије и да се боре за потпуну независност. Међутим, због супротстављених интереса великих сила, опстанак нове Албаније је следећих неколико година био неизвесан јер је она била мета дипломатских интрига и оружаных напада.

IV-1. Одлуке о ставу Албаније у случају Балканског рата – Скопље, 14. октобар 1912.

Огранак комитета „Спас“ у Скопљу и „Црно друштво“ одржали су хитан саста-

нак са темом:

Турска ће започети рат. Како ћемо спасити Албанију?

Одлучено је:

1. Послати проглас великим силама.
2. Формирати делегацију за раскид спора-

зума скадарских брђана са Црном Гором.
3. Ова делегација ће бити овлашћена да иде у албанске области у циљу спасавања земље од комадања.

Проглас који је 16. октобра 1912. потписао „Црно друштво“ гласио је: „Црно друштво“, као представник албанског народа, има част да вас обавести да се албански народ не бори да учврсти турску доминацију на Балкану, већ да заузме целу албанску територију. И зато, какав год исход рата био, Албанци неће никад прихватити четири управе над четири вилајета, већ само једну заједничку владу.

Akte te Rilindjes Kombetare Shqiptare, стр. 255, 256

„Црно друштво за спас“ (1911-1912) било је албанско револуционарно и националистичко друштво активно у неколико градова као што су Валона, Ђирокастра, Корча, Битољ, Скопље итд. Његов примарни циљ био је уједињење вилејета Скадар, Косово, Битољ и Јањина у једну аутономну политичку јединицу са албанском владом и засебним парламентом. То је било друштво радикалних ставова које је оружане устанке сматрало средством за остваривање својих циљева. Одиграло је значајну улогу у организовању и координисању устанака 1911-1912. против османске владавине у Албанији. Одржавало је и блиске везе са албанским патриотским друштвима у иностранству.

IV-2. Херберт Адамс Гибонс, студент историје који је у време балканских ратова путовао Балканом и радио за Црвени крст, пише о албанској одбрани Скадра.

Скадар је био опседнут али Црногорци, који су на бојном пољу једва могли да скупе 30.000 људи, остали су ту целу зиму. Велика тврђава Талабош на високом брду над градом Скадром и доњим делом језера, била је недоступна за њихову војску и артиљерију. А у самом граду Скадру Ал-

банци су се борили за живот свог народа, а не за Турке, и давали величанствен и дуготрајан отпор.

Gibbons, стр. 274, 275

❓ Зашто су Албанци у почетку рата подржавали Османско царство? Да ли су се они борили за султана у Цариграду или за своју националну ствар? Шта је било добро а шта лоше у таквој политици?

► **Сл. 49. Пре напуштања Скадра: црногорска мајка са сином на гробу свог мужа и његовог оца, мај 1913.**

L'illustration, јануар – децембар 1913, стр. 449

❓ Пажљиво погледај слику. Мислиш ли да је слика спонтана или су позирали?

IV-3. Телеграм председника албанске привремене владе министрима иностраних послова Црне Горе, Србије, Бугарске и Грчке, 29. новембра 1912.

Желим да обавестим ваше екселенције о изузетном догађају у народном животу Албанаца.

Представници свих албанских области, различитих вероисповести, који су се састали јуче у народној скупштини у граду Валони, објавили су независност Албаније и

изабрали привремену владу. Албанци су срећни што се придружују породици слободних народа источне Европе са јединим циљем да живе у миру са свим суседима. Надамо се да ће ову промену у животу нашег народа као и нашу привремену владу признати владе ваших екселенција, да ће свако непријатељско дејствовање ваше војске у нашој земљи престати и да ће све албанске територије које су сад запоседнуте од стране савезничких војски, опет бити слободне.

Queveria e Perkoheshme e Vlores, стр. 42-43

► Сл. 50. Албански устаници из Мирдите спремни да крену у рат против турске војске, 1912. (пре Балканског рата)

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, стр. 127

IV-4. Званична порука аустроугарског конзула послата министарству спољних послова Аустроугарског царства, 30 новембра 1912.

За време данашњег разговора са Исмаил Кемал-бегом⁵¹ у нашем конзулату, ком је присуствовао и наш италијански колега, он нас је уверавао да је задовољан досадашњим административним мерама. Његова управа у неокупираним деловима земље призната је. Штавише, турски војници и генерали на овим територијама потпуно су неутрални. [...]

Војници турске Западне армије су у великом броју лоцирани у Лушњу под командом Махмуд-паше, у Келкири под командом Сеид-паше, у Берату под командом Кавид-

⁵¹ Исмаил Кемал-бег (1844-1919) је рођен у Валони у богатој феудалној породици. Основну школу је завршио у свом родном граду Валони, а затим је похађао вишу школу „Зосимеа“ у Јањини. 1859. године се са породицом преселио у Цариград где је започео истакнуту каријеру у османској служби захваљујући којој је значајно доприносио стицању албанске независности. Активно је суделовао у Младотурском покрету, али се успротивио њиховој политици кад су успоставили ауторитарну власт. Упркос противљењу Младотурака његовој кандидатури, децембра 1908, Исмаил Кемал је изабран за члана османске скупштине за санџак (покрајину) Берат. После избијања Првог балканског рата, са групом албанских патриота, организовао је неколико састанака са Албанцима из дијаспоре о албанском питању. Јавно је износио своје ставове о будућности Албаније у неколико чланака и интервјуа страним новинама. 19. новембра се вратио у Албанију и после састанка представника свих области настањених Албанцима, 28. новембра 1912, прогласио је независност Албаније од турске власти и постао први албански премијер. 1914. године његова влада је поднела оставку и европске силе су за албанског краља поставиле једног европског принца. Исмаил Кемал је умро 1919. у Италији, а сахрањен у свом родном граду Валони.

паше, у Лесковику под командом Али Риза-паше. Ове војске су потпуно деморалисане, уморне и неопремљене.

Ismail Qemal and Documents, стр 246

Каква је била ситуација у албанским земљама крајем рата?

Зашто је привремена влада желела добре односе са балканским савезницима?

Да ли је било међусобних разилажења у захтевима Албанаца, Срба, Бугара и Грка?

IV-5. Опасности од албанског разграничења по светски мир – француско виђење

Уплетеност Европе у албанско питање

Како разграничење Албаније може бити претња европском миру? Разлог за ову опасност је једноставан.

Аустроугарска, која није учествовала у рату, заправо нема право да интервенише

у подели европске Турске између савезника, који се позивају на право освајача и својих огромних жртава, како људских тако и финасијских. Међутим, пројекат Албаније који је представила влада у Бечу, само има за циљ да Црногорце, Србе и Грке лиши главних резултата њихових победа.

Одобравајући принцип аутономије Албаније, велике силе су већ уступиле много Аустроугарској, али је јасно да територија ове Албаније мора бити ограничена како би се помирили интереси Аустрије са правима победничких балканских савезника.

Али, ако Аустрију у њеним амбицијама, мање-више, подржавају Немачка и Италија, балкански савезници имају, као природну подршку, Тројног савеза Антанте чију је доктрину 9. новембра 1912. прокламовао г. Есквит, британски премијер. Он је на градоначелничковом банкету рекао: „Победници не би смели бити лишени тако скупе победе.“ Дакле, око албанског питања се боре две значајне европске групе.

Andre Cheradame, L'illustration 3650, 8. фебруар 1913, стр. 115

МАКЕДОНИЈА. Ситуација у Македонији⁵² била је много сложенија него у Албанији. Док су неки делови становништва тражили прилику да се придруже суседним националним државама, неки политички кругови у емиграцији опет су покренули идеју о аутономији изнету у члану број 23 Берлинског мировног споразума из 1878.

IV-6. Меморандум групе македонских интелектуалаца који живе у Санкт Петербургу, од јуна 1913. упућен „владама и друштвима савезничких балканских држава“

[...] У име закона природе, у име историје, у

име здравог разума, преклињемо вас, браћо, да прихватите следеће обавештење: Македонија је насељена хомогеним словенским народом који има своју историју, свој начин живота, који је у прошлости имао своју државу, своје идеале, и који према томе има и право да сам одлучује.

⁵² Различито дефинисана: видети табелу 13.

Македонија треба да буде независна држава унутар својих етничких, географских и културно-историјских граница, са владом одговорном народној скупштини.

Македонска држава треба да буде засебна и равноправна јединица унутар Балканског савеза са заједничком царинском границом.

У црквеним питањима у Македонији је неопходно опет успоставити стару аутокефалну Охридску цркву која би онда успоставила канонске односе са другим православним црквама: грчком, руском, бугарском, српском, румунском и сиријско-арапском црквом.

У циљу бољег решавања унутрашњег уређења македонске државе, треба што пре основати једно заједничко представничко тело (народну уставотворну скупштину) у Солуну путем општих избора под патронатом осталих држава.

Браћо савезници - ослободиоци! Надамо се да ће наше речи наћи пут до вашег срца и душе и да ћете, следећи пример великодушне Русије и у интересу сопствене будућности, подржати неодложно стварање независне македонске државе чиме ћете сачувати мир и склад између себе. Што пре, то боље за све нас. Овакво решење потиче од велике словенско-хеленске идеје о Балканском савезу, а у интересу је светске културе и правде.

Потпис: Димитар Чуповски (вероватно аутор), Георгиј А. Георгов, Г. К. Константиновић, Наце Д. Димов, И. Г. Георгов

Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, стр. 810-812

? Које су главне политичке идеје у овом тексту? Зашто мислиш да упућују на „великодушну Русију“? Упореди га са текстовима II-4, II-5, II-6. Покушај да схватиш значење „Балканског савеза“ у сваком од њих.

► **Сл. 51. Грчки и српски дипломати и војни представници на Кајмакчалану где треба да расправљају у одређивању граница после поделе Македоније**

IV-7. Идеју о аутономији Македоније доводи у питање један француски новинар, август 1912.

Да ли ћемо пристати на стремљење Македоније ка аутономији? Идеја Македонија Македонцима се у последњих неколико година развила и има тенденцију да замени опаснију идеју цепања Македоније и њене поделе између балканских земаља. Али трзавице које непрестано потресају ову покрајину изгледа да пре долазе из бугарског него из македонског покрета. У тим условима, било би тешко организовати аутономију Македоније без знатног фаворизовања бугарске партије у односу на друге националне партије. Ово би изазвало очајнички отпор и у самом срцу Македоније. Најзад, не треба заборавити да су македонски Грци и Куцо-Власи (Цинцари), из страха од хегемоније словенског елемента, више за статус кво. [...]

Балкански рат би у овом тренутку био велика опасност за Европу. Она треба да учини напор да отклони ову опасност свим средствима којима располаже. Ништа није легитимније од тога.

Alberic Cahuet „La situation en Turquie et la proposition Berchtold“, *L'illustration* 3626, 24 август 1912, стр. 123

? Општа питања за поглавље IVa

Који су заједнички елементи у очекивањима политичких кругова у Албанији и Македонији на крају балканских ратова?

Имају ли они нечег заједничког са очекивањима других балканских земаља и, ако имају, у ком смислу?

Покажи разлике у тим очекивањима и покушај да нађеш „најбоље решење“.

IV6. Територије Аустроугарске

Аустроугарске покрајине на Балкану морале су да следе званичну неутралност, коју је прокламовао Беч, али становништво у њима се из много разлога осећало много ангажованијим од кабинетских министара у царској престоници.

СЛОВЕНИЈА. Словенци су показивали велико занимање за балканске ратове и велика симпатија за јужнословенске народе била је очигледна. Рат је био представљен као борба потлачених народа против турске превласти, као културни и религиозни (хришћанство против ислама) рат, и као рат за уједињење јужнословенских народа. Иако политика словеначких партија није била усмерена ка налажењу решења за словеначко национално питање изван граница Аустроугарске, оне су делиле уверење да би ослобађање јужнословенских народа ојачало положај словенских народа унутар Аустроугарске монархије.

IV-8. „Рат на Балкану 1912-13“, књига објављена 1914. представља дубоку анализу народа уплетених у рат, узрока и последица тог рата

Пре рата – разлози за рат

...Србија хоће на море

Јасно је да Србија не би могла да се развија у тим границама. Само ако би добила Стару Србију из које би имала најкраћи приступ јадранској обали, дуж обала реке Дрима до лука Св. Иван, Љеш и Драч, Србија би имала неопходне услове за нормалан живот и економски развој. [...]

...Бугарска ће ослободити Македонце

Сад кад су њихова срећнија балканска браћа отишла у борбу да се ослободе страшног ропства, и Македонци су опет устали. Борећи се за своју отаџбину, заборавили су страначке свађе и загрлили се у духу братства. Неки су отишли у бугарску војску као добровољци, а други у планине. Али су се и

једни и други борили за слободу за којом су тако дуго жудели и за коју је већ проливано толико много крви. Устали су да се освете за безбројна зла и зверства, да освете своје очеве и мајке, жене и децу. Нису се повукли у планине да се сакрију од Турака, већ их је измамио блистави сјај који је најавио нови, слободан живот за њихову отаџбину. Дошао је велики дан. [...]

...Грчка захтева Крит

Разлог због ког су се Грци придружили балканским државама у рату против Турске, било је острво Крит. [...]

Али Грчка је имала и друге разлоге за то. Као Словени, и Грци су патили под турском влашћу. Нарочито у Епиру где су их Турци и Албанци непрестано клали. Ни на острвима није било мира. Непосредно пред рат, сурова буна беснела је на острву Самос.

Vojska na Balkanu, стр. 27, 42

❓ Шта је за Словенце главни разлог за избијање балканских ратова?

Да ли су они упознати са проблемима на Балкану?

Иако признају интересе балканских националних држава, зашто не признају интересе Османског царства?

IV-9. Словеначко виђење ситуације у Македонији

Спор око Македоније

Словенци су свакако пријатељи словенских народа на Балкану. Сви су им драги. Зато са жаљењем гледају на размирице између Срба и Бугара. Словенци не стају ни на чију страну и понашају се непристрасно. Али то не значи да су они равнодушни посматрачи тог спора, јер ми добро знамо да овде није важна само судбина појединачних етничких група, већ судбина целог Балкана, свих јужних Словена, и Словена уопште. Ниједан Словен не сме да подстиче овај спор. Чак и Руси, као најстарија браћа, избегавају директно мешање у овај сукоб као арбитри. [...]

„Руска реч“ (Руское слово) директно упо-

зорава Србе – и индиректно Бугаре – да у случају рата не рачунају на руску подршку као ни на симпатије Антанте. „Никако се не сме дозволити нови балкански рат. Велике силе имају на располагању неопходна средства да зауставе глупе спорове и непромишљености и на једној и на другој страни. Једна таква мера је аутономија Македоније. Јасно је да ће она бити предузета само у крајњем случају, кад све остале мере постану неделотворне.“

Мишљење овог руског листа није за свет ништа ново. Месецима се у ужим круговима на Балкану зна да постоји једна партија – по свој прилици значајна партија – која би волела да створи аутономну Македонију: то је партија сепаратиста. Они делују у тајности, и јасно је зашто. Али ако добију подршку тако моћне стране као што је Русија, то може да им улије храброст, могу ускоро да стекну нове следбенике и будућност може неочекивано да им се осмехне.

Slovenac, 122, 31. мај 1913.

Писац овог текста је Антон Безеншек, словеначки стенограф и преводилац који је живео у Софији. „Словенац“ је био католички дневни лист.

ХРВАТСКА. Пошто је била ближа савезничким балканским земљама, Хрватска је имала непосреднији и конкретнији поглед на балканске ратове. Уз аналитичке текстове, неки Хрвати су у загребачким новинама писали о својим личним утисцима о зарађеним странама. Оба гледишта су била изложена критици у карикатурама.

IV-10. Обзор, загребачки дневни лист, 10. октобар 1912.

РАТ НА БАЛКАНУ

Балканске државе сигурно не полазе у рат само зато да добију нешто обећања за реформе у Турској, већ с надом да ће поучити потпуну аутономију за кршћанске покрајине или се барем донекле територијално проширити. [...] Коначни успјех балкан-

ских држава овиси наравно о њиховој ратној спреми и о схваћању и провађању заједничких интереса. Ако је тај савез учињен на солидним темељима успјех ће му бити сигуран, а моћи ће се успротивити као једна цјелина, као једна нова власт, свим покушајима извана.

🔑 „Обзор“, који је излазио између 1860. и 1941, био је један од најчитанијих дневних листова у Загребу. Кад су избили балкански ратови, уредник је био Славко Водварка.

❓ Какав је био став хрватског јавног мњења према Балканском савезу и према Османском царству, на основу горњег текста?

► Сл. 52. Хрватска карикатура, 1912.

RAT JE OBJAVLJEN! . . .

Koprive, 1912.

🔑 Текст карикатуре:
– Мама, мама, објављен је рат!
– Показаћу ја теби шта је прави рат!

❓ Зашто су неки Хрвати одушевљени објавом Балканског рата?
Да ли се у горњим текстовима види званична неутралност Аустроугарске?
Какве сличности и разлике видиш у ставовима Хрвата и Словенаца?

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА као нова покрајина у Аустроугарској од 1908, и као део Османског царства вековима, била је у врло специфичној ситуацији кад су почели балкански ратови. Привремена влада је морала да објави неутралност, али становништво није било тако суздржано.

IV-11. Покрајинске хабзбуршке власти уводе посебне мере у Босни и Херцеговини

Од почетка балканских ратова шеф државне владе (у Босни и Херцеговини) Оскар Поћорек учинио је много тога у Босни и Херцеговини са циљем да се припреми за

рат против Србије и Црне Горе. Он лично силно жели овај рат, као и заједнички аустроугарски министар рата. Само су сачekali добар разлог. Поћорек су проширене војне функције па је унапријеђен у војног инспектора и главнокомандујућег генерала. Мобилизација регрута је почела.

Поћорек је чак и прије Првог балканског рата припремио увођење такозваних посебних мјера у Босни и Херцеговини да би обезбједио своја леђа у случају евентуалног рата против Србије. Скадарска криза била је за њега добар повод да уведе специјалне мјере у Босни и Херцеговини уз договор са заједничким министром финансија Билинским и заједничким министром спољних послова Бертохолдом. Одобрење за ову акцију цар је дао 1. маја, а већ 3. маја 1913. плакати са обавјештењем о посебним мјерама били су истакнути по цијелој Босни и Херцеговини. У оквиру посебних мјера ограничене су или укинуте неке слободе грађана, суспендирани неки чланови босанског устава, ограничене слободе кретања и слобода штампе. Ове мјере су врло негативно утицале на цијело становништво у Босни и Херцеговини.

Madžar, Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini... стр. 64, 65

❓ Какве мере су хабзбуршке власти спровеле у Босни и Херцеговини? Да ли су оне последица избијања балканских ратова или су имале дубље циљеве? Зашто становништво има негативан став према државној политици?

IV-12. Ограничавање добровољачког покрета у Босни и Херцеговини

После испраћаја 300 војника као добровољаца у турску војску октобра 1912, јавно одлажење у добровољце постало је противзаконито. А том приликом је заједно са добровољцима група од хиљаду муслиман-

ских демонстраната марширала под зеленим заставама све до железничке станице. Заједничко министарство је протестовало против оваквог вида јавне подршке једној од страна у рату. Регионалним институцијама је одмах послато наређење па је већ 14. октобра забрањено свако окупљање добровољаца. Од тог времена добровољци су прелазили границу само илегално.

Екмечић, Утицај балканских ратова, стр. 416

IV-13. Српски добровољци у Босни и Херцеговини

Није било лако постати члан добровољачких јединица, нарочито не специјалне јединице. Критеријум је био посебно строг за пријем у јединице које су водили војводе Војислав Танкосић и Вук Поповић, али многи Срби су желели баш у њихове јединице. У њих су примани само високи мушкарци. Тако су се испред командног места Танкосићеве јединице могли видети призори и туге и среће. Наравно, срећни су били они који су примљени у јединицу, а тужни, чак и уплакани, они који су били одбијени из различитих разлога, углавном због година или физичког стања. У групи коју је војвода Танкосић одбио, био је један низак тамнопути младић. Био је то Гаврило Принцип.

Мићевић, Српски добровољци у ратовима, стр. 15-16

❓ Зашто млади људи иду као добровољци у рат у коме њихова земља не учествује? Упореди то са покретом добровољаца у Првом светском рату? Знаш ли неке случајеве кад су млади људи добровољно одлазили у рат из неког другог мотива, а не националног (рецимо из Западне Европе у балканске земље)?

? Општа питања за поглавље IVб

Зашто су неки народи у балканским покрајинама Аустроугарске желели да учествују у балканским ратовима, док су други били само заинтересовани?

У којој мери постоји међу њима осећање заједничке припадности или заједничке лојалности према земљи у којој живе?

Можемо ли то упоредити са осећањем народа који живе у балканским покрајинама Османског царства или у балканским националним државама?

? Општа питања за поглавље IV

Који су били кључни фактори у формирању јавног мњења на Балкану на почетку балканских ратова?

Да ли су Османско царство или Аустроугарска могли да рачунају на лојалност својих грађана?